

Schuldig aan oorlogsmisdaden

De eugenetische beweging en het doden van 'waardeloze individuen'

Erik Fokke

De Duitse psycholoog Barbara Zoeke publiceerde in 2017 de bijzonder goed geschreven en zorgvuldig gedocumenteerde historische roman *Het uur van de specialisten* die gaat over het geheime Aktion T4-project van de Nazi's. Het project was opgezet om mensen met erfelijke ziekten, of met een lichamelijke of geestelijke beperking, te doden om de Duitse bevolking 'genetisch te zuiveren'. Dit 'euthanasieprogramma' startte in 1939, twee jaar voordat werd begonnen met het systematisch vermoorden van Europese Joden als onderdeel van de 'definitieve oplossing' van 'het Joodse vraagstuk'. Tijdens het eerste Proces van Neurenberg, gehouden van 20 november 1945 tot 1 oktober 1946, stonden 24 nazikopstukken terecht.

Bij de aanklacht over de massaal uitgevoerde sterilisaties (meer dan 450.000 in minder dan tien jaar) wees de verdediging op de Verenigde Staten als de inspiratiebron voor deze activiteiten. Ook bij de aanklachten over de uitvoering van Hitlers wetten voor de raszuivering om een superieur Aisch ras te creëren, werd door de verdediging verwezen naar de ideeën van Amerikaanse eugenetici die eraan ten grondslag lagen.

Het staat vast dat er een verband is. Stefan Kühl en Thomas Whitman tonen in hun boeken aan dat tot 1939 uitgebreid contact bestond tussen Amerikaanse en Duitse eugenetici. Ook zagen nazi-eugenetici de praktijken in de Verenigde Staten als 'model'. Al voor de Eerste Wereldoorlog bestond in de VS een breed gedragen eugenetische beweging. In 1913 hadden meer dan tien staten wetgeving aangenomen die gedwongen sterilisaties bij gevangenen en 'zwakbegaafden' mogelijk maakte. De stap van de immorele, wetenschappelijk volstrekt ongefundeerde eugenetische sterilisaties naar de grootschalige systematische moord in de Duitse 'euthanasie'-inrichtingen en de nazi-vernietigingskampen blijft immens.

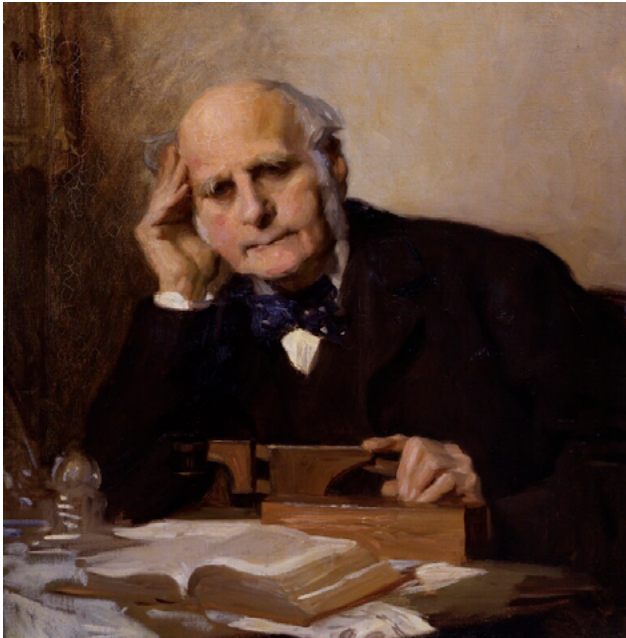
Voor ik op de roman van Barbara Zoeke inga, wil ik uitgebreid uiteenzetten hoe die eugenetische beweging heeft kunnen ontstaan.

Een beter mensenras

Het begint bij de Engelse wetenschapper Sir Francis Galton. De publicatie in 1859 van het boek *The Origin of Species by Natural Selection*, geschreven door Galtons halfneef Charles Darwin, was een gebeurtenis die zijn leven zou veranderen. Vooral het eerste hoofdstuk, 'Variatie bij gedomesticeerde planten en dieren', maakte grote indruk op Galton. In dat hoofdstuk beschrijft Darwin de aantoonbare invloed van fokprogramma's op het doorgeven van gunstige bloedlijnen.

Galton zou zich de rest van zijn leven bezighouden met het onderzoeken van variaties binnen menselijke populaties en de gevolgen ervan. Bekend werden zijn studies naar de verschillen in gedrag tussen eeneiige en tweieiige tweelingen, waarbij hij zich de vraag stelde in hoeverre deze verschillen aangeboren zijn (*nature*) of verworven (*nurture*). Hij concludeerde dat erfelijke factoren een groter effect hebben op de ontwikkeling van individuen dan verworven factoren. Het is een conclusie die in moderne ogen niet op enig steekhoudend bewijs berust.

In 1869 publiceerde Galton *Hereditary Genius*, het boek waarin hij zijn bevindingen beschrijft van zijn onderzoek naar de erfelijkheid van cognitieve vaardigheden, intelligentie en talenten. Voor dat onderzoek verzamelde Galton biografische informatie uit overlijdensberichten. Met die gegevens construeerde hij vervolgens stambomen van vooraanstaande Engelse families. Een van zijn gevolgtrekkingen uit het bijeengebrachte materiaal was dat bovengemiddelde intelligentie en talenten in een erfelijke lijn worden doorgegeven. Wat opvalt in *Hereditary Genius* is dat Galton bijzonder weinig aandacht besteedt

Sir Francis Galton (1822-1911) wordt algemeen gezien als de grondlegger van de eugenetica, hier geschilderd door Charles Wellington (1903). © National Portret Gallery, Londen. (Bron: Google images - rechteenvrij);

aan de invloed van sociale afkomst, opleiding en economische omstandigheden.

In zijn in 1883 verschenen boek *Inquiries into Human Faculty and Its Development*, gebruikte Galton voor het eerst de door hem verzonden term 'eugenetica' ('met goede genen geboren'). In het voorwoord constateert hij dat er veel te weinig aandacht wordt geschonken aan de erfelijkheid van de nobele kwaliteiten van mensen. Niet alleen bij de voortplanting van planten en dieren, maar ook bij die van mensen moest de focus sterker komen te liggen op het doorgeven van goede erfelijke eigenschappen. Deze benadering was tevens Galtons oplossing voor het maatschappelijke probleem van de arme Engelse onderklasse, die volgens hem zonder ingrijpen in voortplanting en erfelijkheid, dom, lui en arm zou blijven.

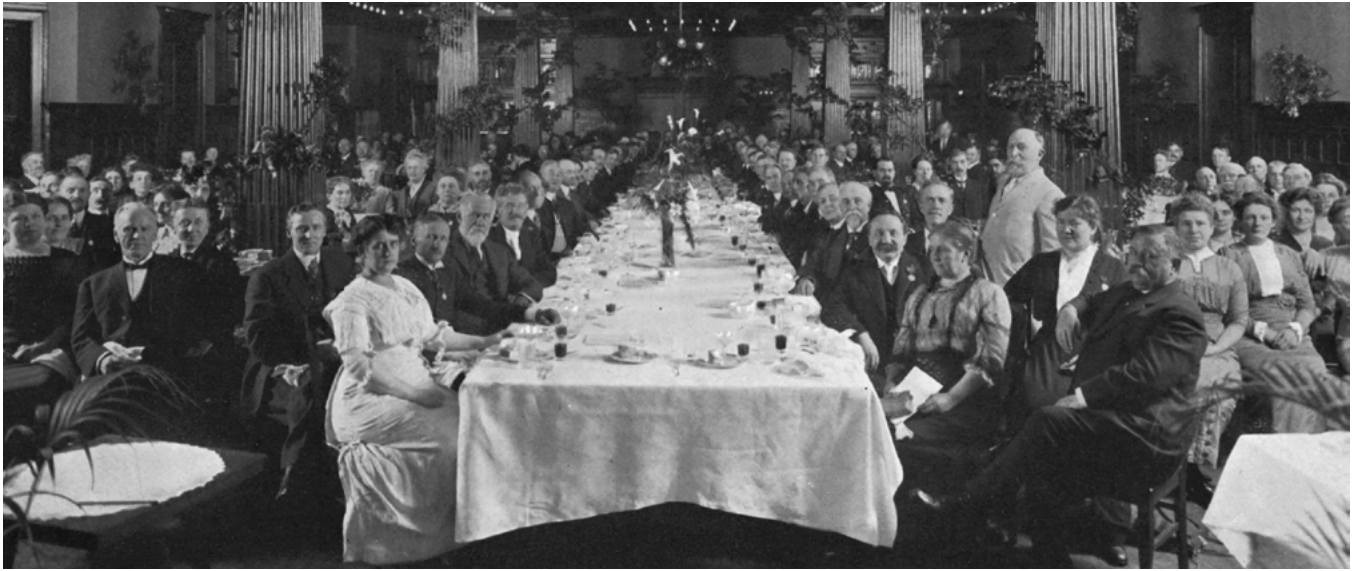
In zijn eugenetische voorstellen maakte Galton onderscheid tussen positieve en negatieve eugenetica. Onder positieve eugenetica rekende hij de aanpak waarbij de genetisch meest gezonde mensen worden aangemoedigd zich voor te planten, terwijl bij negatieve eugenetica minder geschikte mensen juist daarin worden ontmoedigd, of zelfs verhinderd. Volgens Galton zou het voor de mensheid in zijn totaliteit beter zijn als intelligente en talentvolle mensen meer kinderen kregen dan minder begaafde mensen.

Hij pleitte er ook voor dat in families met goede genen al vroeg getrouwd zou worden, en dat de snelle komst van kinderen met goede erfelijke eigenschappen financieel ondersteund moest worden. Bij zwakkeren zou dat juist in mindere mate moeten gebeuren.

Van de Britse socioloog Herbert Spencer komt de term '*survival of the fittest*'. Hij wordt gezien als de grondlegger van het 'sociaal-darwinisme'. Tijdens verhitte debatten in Engeland over sociale kwesties maakte hij gebruik van Galtons ideeën over het nut van natuurlijke selectie. Hij onderbouwde daarmee zijn afkeer van sociale hervormingen. Spencer was tegen overheidsingrijpen in de economie om de ellende onder de arbeidersklasse te verminderen die de industrialisatie met zich mee had gebracht. In 1884 schreef Spencer: 'Het is vreemd om dit op dit moment naar voren te moeten brengen, nu de waarheid van natuurlijke selectie door opgeleide mensen alom wordt erkend, dat de overheid er juist alles aan doet om het overleven van de zwaksten te bevorderen.'

De ideeën van Galton sloegen aan in Engeland, en niet veel later ook in de Verenigde Staten. De leer van de selectieve voortplanting was weliswaar nog geen duidelijk afgebakende wetenschap, maar gold al spoedig als een veelbelovend onderzoeksterrein en ook als een instrument dat kon worden ingezet om maatschappelijke problemen op te lossen. Er werden eugenetische congressen gehouden. Het eerste vond plaats in Londen in juli 1912, veel invloedrijke personen waren erbij aanwezig. Zo ook Winston Churchill die in 1910 de Engelse regering al waarschuwde voor het grote gevaar van voortplanting door daarvoor ongeschikte mensen. In zijn latere rol als minister van Binnenlandse Zaken zou Churchill concrete eugenetische maatregelen voorstellen, zoals gedwongen sterilisatie en een huwelijksverbod voor mensen met een geestelijke beperking. Eugenetica was een populair onderwerp in die tijd.

Op dat eerste congres was ook een grote Amerikaanse delegatie aanwezig. Velen van hen waren lid van de in 1904 opgerichte *American Breeders Association*. Zij zagen zichzelf als de vertegenwoordigers van een veelbelovende nieuwe richting in de vooruitgang van de mensheid. Als het mogelijk was door het veredelen van planten- en diersoorten meer mensen tegen

Een groepsfoto uit 1914 van een vegetarisch banket tijdens de eerste rasverbeteringsconferentie gehouden in Battle Creek in Michigan. De staande man rechts is arts en ondernemer Dr. John Harvey Kellogg. . (Bron: Heritage Battle Creek - <https://eu.battlecreekenquirer.com/story/news/2019/03/21/john-harvey-kellogg-battle-creek-michigan-eugenics-race-nazis/3202628002/>);

geringere kosten te voeden, dan moest het ook mogelijk zijn de kwaliteit van de menselijke soort zelf te verbeteren. De arts John Harvey Kellogg, de man die samen met zijn broer een ontbijtgranenimperium opbouwde en cornflakes groot maakte, verwoordde het zo: ‘We hebben uitstekende paarden-, koeien- en varkensrassen ontwikkeld, dus waarom zouden we geen beter mensenras scheppen?’

Voor Amerikaanse eugenetici was het duidelijk waar het naar toe moest. Eugenetica was de wetenschap van de selectieve voortplanting, van het door het manipuleren van erfelijke eigenschappen verbeteren van het menselijke ras. In veel staten organiseerde de eugenetica-beweging ‘*better babies*’ en ‘*fitter family*’ wedstrijden. Kinderen met de beste erfelijke eigenschappen konden een prijs winnen.

Eind jaren twintig genomen foto van een door eugenetici in de Verenigde Staten georganiseerde ‘better babies’ wedstrijd voor witte families. (Bron: Google images - rechteenvrij);

Gedwongen sterilisatie

Bioloog Charles Davenport werd een boegbeeld van die eugenetica. Hij begon zijn carrière als hoogleraar aan Harvard. In 1904 was hij medeoprichter van de *American Breeders Association* (omgedoopt tot *American Genetics Association* in 1914). Davenport stamde uit een streng protestants milieu en werd een van de actiefste en invloedrijkste Amerikaanse eugenetici. In 1905 werd hij benoemd tot directeur van het pas opgerichte en in de buurt van New York gelegen *Cold Spring Harbour Laboratory*.

De wetenschappelijke focus van Davenport veranderde toen hij in 1910 het *Eugenetics Record Office* oprichtte als onderdeel van *Cold Spring Harbour Laboratory*. Net zoals Galton dat in Engeland had gedaan, ging Davenport zich voor verder onderzoek richten op familiegeschiedenissen. Voor het opstellen van stambomen maakte hij gebruik van veldwerkers en studenten die na twee weken training naar armen- en weeshuizen werden gestuurd om er het gedrag van inwoners te bestuderen en de neiging tot criminaliteit of zwakzinnigheid op het oog te leren detecteren.

In 1912 publiceerde Davenport *Heredity in Relation to Eugenetics*. Het boek ontstond nadat de belangengroep *Immigration Restriction League* contact met Davenport opnam over de noodzaak van krachtigere immigratiewetten en het onderzoeken van alle migranten op erfelijke aandoeningen. De belangrijkste conclusie van het boek was dat de toenemende instroom van ‘mensen waar iets mis mee is’ (*defectives*) een halt moest worden toegevoegd. Immigranten met ‘ongewenst kiemplasma’ moesten worden uitgefilterd, en iedereen met een neiging tot idiotie, geestesziekte, epilepsie, criminaliteit, dronkenschap of seksuele losbandigheid moest worden geweerd. Daarnaast werd de Amerikaanse overheid krachtig aangespoord om niet langer miljoenen dollars te verspillen aan steun voor dit soort mensen.

In *Heredity in Relation to Eugenetics* staat ook dat ‘de tegenwoordige horden Joden uit Rusland en Zuidoost-Europa, met hun intense individualisme en tomeloze winstbejag’ schrill afsteken bij het ideaal van de vroegere Engelse en Scandinavische immigranten, gericht op God en kerk, plattelandleven, hard werken en vaderlandsliefde. Davenport voorspelde dat de bevolking van de VS bij onveranderd beleid snel donkerder en kleiner zou worden, en zich meer zou richten op muziek, kunst, criminaliteit, bedrog, kidnapping, moord, verkrachting,

inbraak, dronkenschap en landloperij. Vooral oppassen met Joden, waarschuwt Davenport, door hun aangeboren eroticisme begaan zij de meeste misdrijven tegen de kuisheid. Dit argument werd in 1940 ook in de beruchte nazipropagandafilm *Der Ewige Jude* naar voren gebracht.

Als spreekbuis van de Amerikaanse eugenetische beweging was Davenport een voorstander van gedwongen sterilisaties. Deze begonnen in de Verenigde Staten in 1907 in de staat Indiana en in 1909 in Californië, waar uiteindelijk het grootste aantal mensen gesteriliseerd zou worden. In 1937 steunde 67% van de Amerikanen de gedwongen sterilisatie van psychiatrische patiënten, en 63% de gedwongen sterilisatie van misdadigers. In totaal werden tussen 1907 en 1963 (het jaar waarin gedwongen sterilisaties in alle staten werden verboden) ruim 67.000 mensen gedwongen gesteriliseerd.

Als directeur van *Cold Spring Harbour Laboratory* (CSHL) onderhield Davenport vele internationale contacten, waaronder die met onderzoekers in Duitsland. Ook nadat Hitler in 1933 aan de macht was gekomen, bleven die contacten bestaan. De persoonlijke contacten van Davenport duurden voort na 1934, het jaar waarin hij niet langer directeur was van CSHL, en zelfs tot na het in 1939 gesloten pact tussen Hitler en Stalin, tot aan het overlijden van Davenport in 1944.

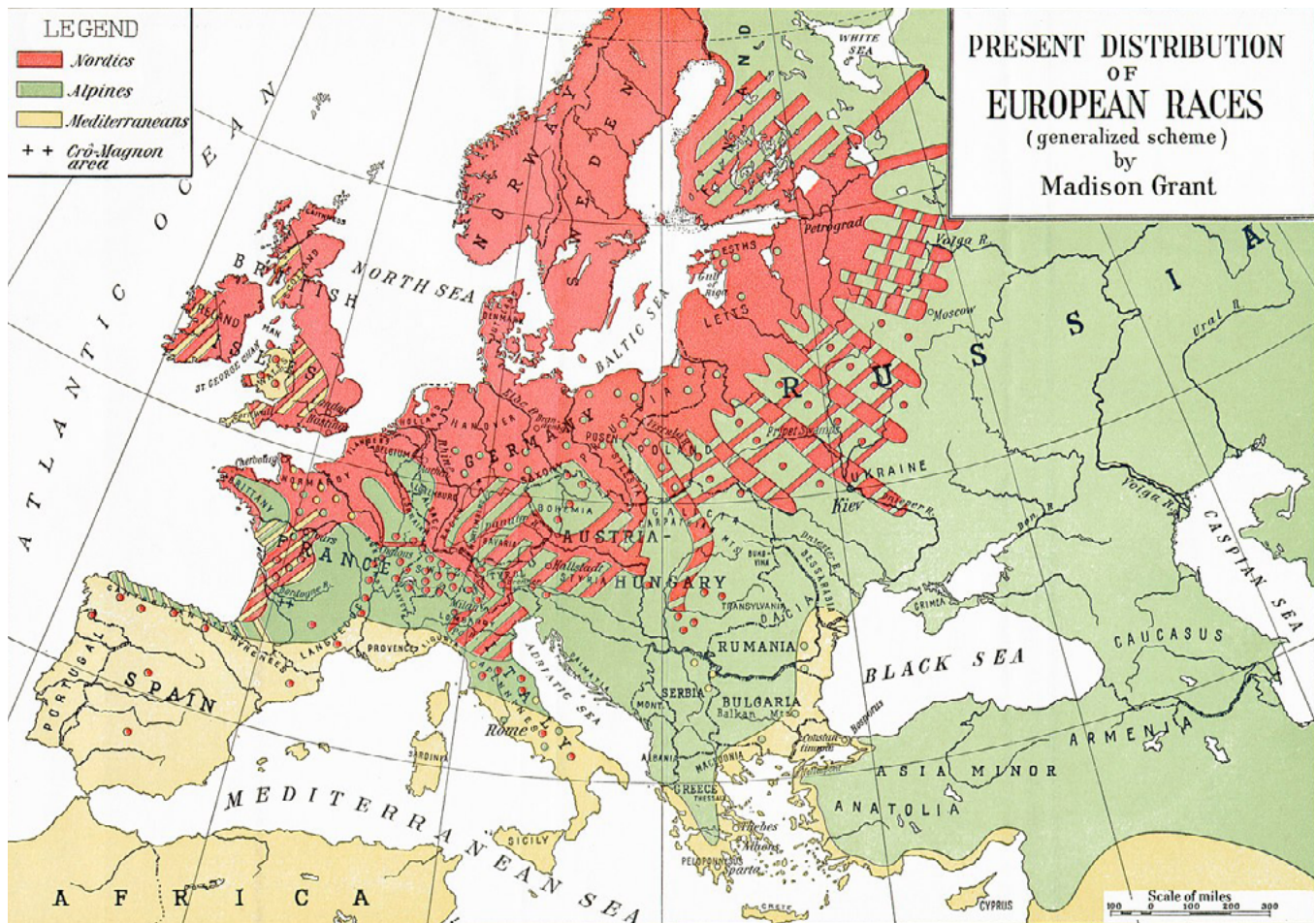
De bijbel van Hitler

Een ander belangrijk boek voor de Amerikaanse eugenetische beweging en hun strijd tegen immigratie was *The Passing of the Great Race; or, The Racial Basis of European History*, dat in 1916 verscheen. De schrijver was advocaat Madison Grant, ook oprichter van de *New York Zoological Society*. In zijn boek onderscheidde Grant drie Europese rassen: het noordse, alpijnse en mediterrane, een classificatie die hij overnam van het gezaghebbende *The Races of Europe* (1899) van William Z. Ripley. Grant claimde dat het noordse of Noord-Europese ras superieur was aan alle andere rassen, en dat morele, intellectuele en geestelijke kenmerken erfelijk zijn.

Grant uitte zich in extreem sociaal-darwinistische taal, en vond dat een mensenleven alleen waardevol was als het waarde had voor de

maatschappij en de eigen soort. Grant maakte streng onderscheid tussen sterkere en zwakkere rassen, omdat dit onderscheid de samenleving ten goede kwam. Hij vond ook dat de wetten van de natuur de vernietiging van ongeschikten voorschreven.

Een van de bewonderaars van Grant was Adolf Hitler, die Grants boek las toen hij in 1924 in de gevangenis een straf van vijf jaar uitzat wegens een serieuze, maar amateuristisch opgezette machtsgreep in München. In de gevangenis had Hitler tijd om na te denken over zijn politieke ideologie en over hoe hij verder wilde. Mede op basis van *The Passing of the Great Race* van Grant schreef hij *Mein Kampf*. In een brief aan Grant liet Hitler weten dat hij Grants boek als zijn bijbel beschouwde.

Met dit kaartje in zijn boek *De ondergang van het grote ras* beoogde de Amerikaanse eugeneticus Madison Grant de toenemende migratiestromen in Europa te verhelderen. Grant benadrukte op deze manier in 1916 zijn visie op de demografische verschuivingen waartegen het Noordse ras zich moest verdedigen. (Bron: Google images - rechtenvrij)

Een van Hitlers kernpunten in *Mein Kampf* is dat 'gebrekkige mensen' het onmogelijk moet worden gemaakt om even gebrekkige nakomelingen voort te brengen. Hij schrijft dat dit een van de meest humane daden is die de mensheid kan verrichten: 'Miljoenen ongelukkigen blijft op die manier onverdiend lijden bespaard.' In *Mein Kampf* schrijft Hitler ook: 'Wanneer de kracht om te strijden voor de eigen gezondheid niet meer voorhanden is, begint het recht om in deze wereld van strijd te leven geleidelijk te verdwijnen.' In deze zin neemt Hitler niet alleen een extreem sociaal-darwinistische positie in, maar geeft hij impliciet de sterksten ook het recht om zwakkeren het leven te ontnemen en hen op te ruimen.

Belangrijk voor het denken over 'de vernietiging van levensonwaardig leven' was ook de publicatie *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ihr Maß und ihre Form*, uit 1920. De schrijvers waren de rechtsgeleerde en strafrechtjurist professor Karl Heinz Binding, tevens rector van de universiteit van Leipzig, en de psychiater/neuroloog professor Alfred Hoche.

In een academisch opgezet betoog beargumenteerden Binding en Hoche dat er 'levens zijn die het leven niet waard zijn', en dat het voor het welzijn van de samenleving als geheel beter is dat 'uit medeleven met deze waardeloze individuen', zulke mensen op ethische wijze gedood moeten kunnen worden. Het boek zou een keerpunt betekenen in de Duitse cultuur en werkte als een katalysator voor Hitlers euthanasieprogramma Aktion T4, dat een voorloper werd van de Holocaust. Binding en Hoche kunnen daarmee worden aangemerkt als de ideologische wegbereiders van de Duitse massavernietigingsprogramma's, die in 1939 zouden beginnen met het doden van psychiatrische patiënten, chronisch zieken en mensen met een aangeboren of erfelijke afwijking.

Binding en Hoche komen ook voor in de historische roman *Het uur van de specialisten* van Barbara Zoeke, waarover zo dadelijk meer.

Een gruwelijk experiment

Nadat in 1932 de NSDAP een grote overwinning bij de verkiezingen behaalde, gleed Duitsland in een ijzingwekkend tempo binnen enkele jaren weg van een democratie naar een extreem nationalistische en antisemitische dictatuur. In navolging van de eugenetische beweging in de Verenigde Staten, begon Hitler in juli 1933 een publiekscampagne

met als belangrijkste boodschap de urgentie om meer dan honderdduizend mensen met een lichamelijke of een geestelijke beperking te gaan steriliseren. Het argument daarvoor was het door steeds meer mensen gedeelde gevoel dat geestesziekten en 'lichamelijk onvolwaardigen' Duitsland alleen maar tot last waren. Daarbij kostte de zorg voor deze mensen in die optiek onnodig veel geld en vormden zij een niet langer te tolereren 'besmettingsbron' voor het gezonde deel van het Duitse volk.

Toen Binding en Hoche in 1920 hun ideeën voor de verplichte sterilisatie en het doden van mensen met schizofrenie, depressiviteit, bipolaire stoornis, epilepsie, een verslavingsprobleem, enzovoorts naar voren brachten, hadden de meeste artsen nog bedenkingen. Grote bezuinigingen op de gezondheidszorg en een 'nazificatie' van de medische stand zouden hierin opmerkelijk snel verandering brengen. Door werkeloosheid en geldzorgen lieten veel psychiaters hun ethische bezwaren los. Uit angst voor een verzwakt volk schaarden ook steeds meer verpleegkundigen en artsen zich achter Hitlers 'Erbgesundheitspolitik'.

Een propaganda-affiche uit de tijd van de breed opgezette campagne van de nazi's eind jaren dertig ter promotie van het steriliseren van mensen met een lichamelijke, erfelijke of een geestelijke beperking. Niet lang daarna werd binnen het strikt geheime Aktion T4-programma ook begonnen met het doden van deze inferieure categorieën mensen. (Bron: Google images - rechtenvrij);

Familieleden van mensen met een geestelijke of lichamelijke beperking herkenden dat de (financiële) zorg zwaar op hen drukte, waardoor ook zij in steeds grotere getale vonden dat het maar beter was als er geen kinderen meer geboren werden met een geestelijke beperking of met misvormingen.

De historische roman *Het uur van de specialisten* begint in deze periode.

Voor veel artsen die meewerkten aan de sterilisatieprogramma's gingen de sterilisatiemaatregelen niet ver genoeg. Ook voor Hitler niet, maar die wachtte op een geschikt moment om van sterilisaties over te kunnen stappen naar 'euthanasie'. Dat moment kwam toen een vader via de kanselarij van de Führer een petitie liet bezorgen waarin hij aangaf dat hij zijn misvormd geboren kind uit 'zijn lijden' wilde laten verlossen. De petitie kwam bij Hitler terecht die daarop zijn persoonlijke arts Karl Brandt de opdracht gaf de zaak te onderzoeken en het kind te euthanaseren, mocht het er slecht aan toe zijn. In juli 1939 vond de euthanasie plaats.

Een ander effect van de petitie was dat op 18 augustus 1939 werd besloten dat alle artsen, verpleegkundigen en verloskundigen moesten rapporteren over alle kinderen tot drie jaar, die tekenen van een ernstige geestelijke of lichamelijke beperking vertoonden. Vanaf begin oktober 1939 werden ouders aangemoedigd om hun kinderen met een beperking in te schrijven bij een van daartoe speciaal aangewezen kinderklinieken.

Dit project werd geleid door Hitlers lijfarts Karl Brandt en het hoofd van Hitlers kanselarij Philipp Bouhler, twee SS-prominenten die ook figureren in *Het uur van de specialisten*. De gruwelijke werkelijkheid van het project was dat deze klinieken zo waren ingericht dat een speciaal daarvoor gerekruteerde medische staf ongecontroleerd kinderen kon doden met een overdosis medicijnen, of door verhongering. Na twee maanden werd besloten de leeftijdsgrens op te trekken naar 17 jaar. Tot aan het eind van de Tweede Wereldoorlog werden op deze manier zeker tienduizend geregistreerde kinderen omgebracht.

In de herfst van 1939 werd door Brandt en Bouhler in samenspraak met Hitler in het grootste geheim een illegale organisatie opgericht om ook volwassenen met ernstige erfelijke en aangeboren afwijkingen op te sporen en te doden. Omdat de methode met een lethale dosis medicijnen of

dodelijke injecties te langzaam, te onvoorspelbaar en te kostbaar was, mede gezien het grote aantal registraties, zochten de leidinggevendenden naar een andere methode. Er werd een gruwelijk experiment uitgevoerd. De laadruimte van een vrachtwagen, met daarin een groep mensen met een geestelijke beperking, werd door de uitlaatgassen van de draaiende motor, gevuld met koolmonoxide. Die methode kon effectief en voorspelbaar het werk doen dat 'verplegers' met injecties en medicijnen daarvoor tijd kostte. Daarna werd deze methode 'euthanasie' genoemd, en in de kring rond Hitler 'genadedood'.

Aansluitend werden er zes euthanasiecentra aangewezen die werden voorzien van afsluitbare doucheruimtes en bedienbare cilinders met koolmonoxide. Per keer konden ongeveer vijftientig patiënten onder begeleiding van 'zusters' naar de doucheruimten worden gebracht. Daar kreeg iedere patiënt nog een oppervlakkig lichamelijk onderzoek om te kijken welk van de mogelijke doodsoorzaken het meest plausibel leek om op het overlijdensdocument te zetten. Na de vergassing werden de lichamen gecremeerd, soms nadat door medici eerst nog een autopsie was verricht. Daarna ontvingen familieleden onaangekondigd een urn met as en een overlijdensbericht met daarop de mededeling van de overlijdensoorzaak, zoals 'longontsteking' of 'hartaanval'.

Aan de Potsdamer Platz in Berlijn huurde de *Gesellschaft für Anstaltspflege* (De Vereniging voor Institutionele Zorg), een dekmantelorganisatie voor de sinistere moord op chronische patiënten, per 1 december een aantal kantoren. Rond april 1940 werd een villa in de Tiergartenstraße 4 de centrale vestiging van de organisatie, waaraan het euthanasieprogramma zijn uiteindelijke codenaam ontleende: Aktion T4.

Om het personeel dat bij het doden van patiënten betrokken was te beschermen, had Hitler op 1 oktober 1939 een geantedateerde brief ondertekend als officiële goedkeuring van hun illegale activiteiten. Toen op een gegeven moment het plotselinge en verdachte overlijden van zoveel mensen begon op te vallen, en ook de stank van verbrand vlees rondom de euthanasiecentra niet langer te ontkennen was, werd het lot van de patiënten een publiek geheim.

Er kwamen van verschillende kanten protesten, onder meer van de kant van de bisschop van Münster, graaf Clemens August von Galen,

die op 3 augustus 1941 in een preek protesteerde tegen de gedwongen euthanasie. Omdat Hitler geen conflict wilde met de katholieke kerk, die in Duitsland een aanzienlijke machtsbasis had, zette hij officieel het euthanasieproject in Duitsland stil. Voor duizenden mensen kwam die opschorting te laat. Het doden van kinderen ging binnen het euthanasieproject gewoon door. In augustus 1942 hervatten de medische professionals en verpleegkundigen het doden van mensen met beperkingen, maar nu zorgvuldiger verborgen. Dit zou doorgaan tot aan het eind van de Tweede Wereldoorlog.

Een vieze vlek die je gewoon uitwist

Nu wordt het tijd om de roman *Het uur van de specialisten*, van psychologe Barbara Zoeke onder de loep te nemen.

Haar vertrekpunt is als volgt: lange tijd waren de eugenetische praktijken van de Nazi's vooral een onderwerp van historici; over bijna elk aspect hebben zij een hoeveelheid bronnenmateriaal verzameld die bijna niet meer is te overzien. Barbara Zoeke ontdekte echter dat er nog belangrijke leemtes in onze kennis zijn die gevuld moeten worden, zoals die over het bewustzijn, het besef, de motivatie en de handelswijze van de individuele moordenaars en hun handlangers. Datzelfde geldt haars inziens ook voor de slachtoffers.

In een kort nawoord schrijft Zoeke over deze laatste groep: 'In de archieven van de klinieken en gedenkplaatsen bevinden zich talloze medische dossiers en bijbehorende levensverhalen van de betrokkenen, soms met foto's erbij. Ook daarmee zouden leemtes gevuld kunnen worden. Door welke angsten en welke vreugden werden deze kwetsbare mensen gedreven, wat stelden ze zichzelf ten doel ondanks hun ziekte?'

Na jarenlang feiten opgespoord en verzameld te hebben, vond Zoeke het belangrijk typische ziektebeelden en typische daderprofielen samen te stellen en er daarna situationele details en sfeerimpressies aan toe te voegen: 'Hoe zag het dagelijks leven van de patiënten eruit, en het leven van hun familie en dat van de ouders die profiteerden van de nationaal-socialistische dictatuur?'

Met deze vragen over de betrokkenen bij het Aktion T4-project in gedachten schreef Zoeke *Het uur van de specialisten*. Haar roman ligt op het snijvlak van feit en fictie. Om die reden heeft

Zoeke aan het eind van de roman een glossarium opgenomen dat de lezer een beknopt overzicht biedt van de harde feiten in het boek. Ook is er een lijstje met de namen van de belangrijkste personages.

Een van de twee centrale personen in de roman is hoogleraar klassieke archeologie Max Koenig die we in het eerste hoofdstuk leren kennen. Koenig woont met zijn Italiaanse vrouw Felicitas (Fee) en hun dochter Püppi in Leipzig. Het valt hem op dat hij steeds vaker symptomen heeft die lijken op die waaraan zijn vader is overleden, de ziekte van Huntington. Na een toespraak op een bijeenkomst ter herdenking van het overlijden van zijn oud-collega en mentor Gustaf Clampe, zakt Koenig in elkaar. Hij kan niet meer opstaan en wordt overgebracht naar het Wittenauer sanatorium in de buurt van Berlijn. Daar wordt geconstateerd dat Koenig daadwerkelijk lijdt aan de ziekte van Huntington, een ongeneeslijke erfelijke hersenaandoening die leidt tot het afsterven van hersencellen die belangrijk zijn voor het aansturen van bewegingen en vaardigheden.

Koenig wordt opgenomen. "Bij de intake vroeg de afdelingsarts: 'Kinderen?' Ik antwoordde ontkennend. (...) 'Heel verstandig', zei de geneesheer-directeur. Ik knikte gedwee. 'Zo verstandig hadden uw ouders al moeten zijn', zei de man in het zwarte uniform, alsof ik een vieze vlek was die je gewoon uitwist. Woesj. Weg."

Op zijn ziekbed houdt Koenig een dagboek bij. Zijn geest is nog steeds scherp en opmerkzaam, analytisch en soms spottend en cynisch. Aanvankelijk blijft het onduidelijk of Koenig beseft dat een erfelijke ziekte, ook voor raszuivere Ariërs zoals hijzelf, betekent dat hij door de nazi's onverbiddelijk zal worden ingedeeld bij de categorie 'levensonwaardig leven', een verzamelnaam voor arbeidsongeschikte psychiatrische patiënten, zwakbegaafden, ongeneeslijk zieken en mensen met het syndroom van Down. Langzaam breekt het besef door bij Koenig welke consequenties deze indeling voor hem kan hebben. Hij herinnert zich weer de woorden en waarschuwingen van zijn leermeester Gustaf Clampe:

'Max, blijf niet in dat land van die misdadigers. Op een gegeven moment kunt u ook niet meer aan hen ontkomen. Misdaden die onbestraft blijven, corrumperen iedereen en alles. Ze zullen de meest

huiveringwekkende oorlog uit de geschiedenis voeren, meer volkeren onderwerpen en meer vernietigen dan ooit tevoren. Een oorlog is immers altijd het beste excuus voor misdaden. Denk maar aan die sombere voorspelling van Heine. Als het lot u goedgezind is eindigt u als slachtoffer en niet als dader. Ik kan het alleen maar herhalen: u moet onmiddellijk vluchten. Neem vrouw en kind mee en kom hier.'

Koenig komt op een afdeling terecht waar hij contact krijgt met Carl Hohein, een leraar Latijn en Grieks die is opgenomen vanwege een stoornis waardoor hij voortdurend litanieën componeert over de kleur zwart. Hohein schrijft de brieven die Max aan hem dicteert, bijvoorbeeld de brieven gericht aan zijn vrouw:

We zijn vliegensvlug bevriend geraakt, al zou je denken dat juist vriendschap sluiten heel veel tijd kost. Misschien kun je in noodsituaties barrières gemakkelijker overwinnen. Misschien speelde ook ons gemeenschappelijke lot mee of de eenzaamheid door onze ziekte.

Vanaf komende maandag krijg ik acht weken lang insulineshocks. Twee keer per week. Wie weet helpt die nieuwe methode. Of misschien is het alleen een voorwendsel om me tot hopeloos geval te degraderen.

Er is een meisje van achttien jaar hier dat dringend weg moet: juffrouw Elfie. Je zou haar meteen mogen. Ze heeft op het conservatorium in Halle piano gestudeerd, maar sinds de heldendood van haar vader trilt ze en slaat soms vreemde taal uit. Ze spreekt de psychiaters aan met eerwaarde – verkeerd is dat zeker niet, want ze hebben zonder meer hun eigen Kerk en hun eigen verlossingsreligie gesticht. (...) Maar op dit moment loopt ze gevaar. Ze trilt, kan de stansmachine in de fabriek niet bedienen en is te zwak om op het land te werken. Ze kan niet eens met een kolonne arbeiders meelopen. Moet ze gesteriliseerd worden of zelfs sterven omdat ze heeft leren pianospelen in plaats van rapen oogsten?

Ook met juffrouw Elfie krijgt Koenig goed contact. Ze gaat hem helpen bij het wassen van zijn gezicht en is uiteindelijk de enige die het 'herstellingsoord' zal overleven. Een derde persoon waar Koenig een band mee krijgt is

Oscar, een jongen van veertien met het syndroom van Down die sterk op Koenig aantrekt. Oscar zal tot het bittere eind dicht in de buurt van hem blijven. Hij heeft aan het voeteneinde van Koenigs bed een soort hol gemaakt.

Als Koenig te horen krijgt dat zijn verblijf in het 'herstellingsoord' ten einde loopt en dat hij zal worden overgeplaatst, schrijft hij met een bang voorgevoel voor het laatst een brief aan zijn vrouw:

Mijn Liefste! Morgen moet ik weg, we worden geruimd. Hoe veelzeggend wordt dat woord, zodra je het met een mens verbindt. Puin kun je gedachteloos ruimen, of sneeuw. Maar mensen? Iedereen uit deze zaal wordt geruimd. Wie nog meer en hoeveel mensen in totaal, weet Carl misschien. We worden met bussen afgehaald en overgeplaatst naar een ander gesticht. Naar Teupitz, hoorde ik. Vanwege de oorlog zeggen ze. Maar iedereen is bang.

Het was vannacht erg onrustig bij ons. Een jongeman op de gang naast ons riep de hele tijd: Ik wil blijven leven. Zo hard dat het in de hele gang te horen was. Hij riep totdat een ziekenbroeder een arts haalde. Die schijnt hem een spuitje te hebben gegeven. In elk geval werd het binnen een paar minuten doodstil; alleen de man in het bed naast hem hilde zachtjes. Andere patiënten hadden zich opgesteld voor het grote kruis in het halletje en baden samen de kruisweg. De predikant verscheen niet; misschien zat hij net Mein Kampf te bestuderen.

Nee, dit is geen herstellingsoord meer, het is een kerker geworden. En de artsen zijn rechter en beulsknecht ineens. Zij beslissen wie kan werken, wie moet verhongeren of wie een snelle dood ten deel valt. Nee, ze gebruiken geen tangen of beenschroeven, zoals in de eeuwen die we argeloos duister noemen. (...) Hun instrument is niet de pijn; zo achterlijk zijn ze niet. Hun instrument is verachting. Hun onbewogen blik kan je doodvonnis betekenen. Hier eisen artsen dat patiënten voor hen sidderen. Juist dat geeft hun macht. En toch gaan zulke mannen elke avond naar huis en geven vrouw en kinderen een knuffel.

Ik kan nu beter afscheid van je nemen. Of we elkaar terug zullen zien weet ik niet. Vaarwel, liefste, vaarwel. Je bent al die jaren zo goed voor me geweest. Ik zou mijn hoofd zo graag nog één keer tegen het jouwe vlijen. Kusjes voor jou en

Püppi. (...) Zeg haar later een keer dat ze in het oude Rome met hun CARPE DIEM absoluut gelijk hadden, pluk de dag.

De volgende dag beschrijft Max Koenig in zijn dagboek gedetailleerd de overplaatsing van de kliniek naar een nieuwe, onbekende instelling.

(...) We reden in die grote, grijze doos. Niemand mocht ons zien als we door de dorpen en steden kwamen, niemand mocht ons herkennen. We schommelden overdewegen, in een soort gevangenis op wielen, allang geïsoleerd van de wereld van de normale mensen, allang inwoners van een ander rijk. Dat helemaal niemand ons wilde zien, dat de bewoners van de stadjes voor ons wegdoken om niets te *hoeven* zien dat had de vervoerder, de *Gemeinnützige Krakentransportgesellschaft*, niet bedacht. Anders hadden ze de oude voertuigen van de posterijen wel rood gelaten.

(...) Allemaal uitstappen, zei de chauffeur. Twee helpers in witte jassen pakten me vast. Ze

pakten me onder mijn armen en sleepten me achter zich aan, over het plaveisel, de drempels, de traptreden, tot we in een wit betegelde wachtkamer kwamen. Daar stond onder het tralieraam een bed met een roestrood rubberen overtrek. Voor zieken zoals ik die niet meer konden lopen. Ze legden me op het bed.

(...) Je nog één keer kunnen uitstrekken, nog één keer je ogen kunnen dicht doen, geeft een gevoel van verlichting, van bescheiden geluk. Pas toen de ziekenbroeders weer overeind kwamen, merkte ik dat de grootste van de twee, een bonk van een kerel, een koppelriem met een pistoolholster droeg. Een broeder met een pistool.

(...) Oscar zong niet meer. Ook Oscar voelde aan dat we nu in het allerzwartste sprookje waren beland. Op een plek waarvoor je geen toegangkaartje hoefde te hebben. Ik riep: tot zo, Oscar, en zwaaide naar hem. Ik vermoedde dat ik hem nog één keer zou zien. Misschien voor het laatst. Maar ik wist het niet zeker.'

Ter nagedachtenis aan de slachtoffers van het 'T4-euthanasie project' werd het 'Monument van de Grijze Bussen' ontworpen. De betonnen grijze bus bestaat uit twee helften waar bezoekers doorheen kunnen lopen en ook even stil kunnen staan bij wat er tussen 1939-1945 gebeurd is. Op de bus staat de vraag die één van de patiënten indertijd stelde: 'Wohin bringt Ihr uns?' Deze bus staat niet op een vaste plek, maar wordt op willekeurige plaatsen in Duitsland neergezet, waarbij er geen planning is wanneer men de bus op de ene dan wel de andere plaats neerzet. (Bron: Google images - rechtenvrij).

Het verbloemen van de waarheid

In het tweede deel van *Het uur van de specialisten* leert de lezer dokter Friedel Lerbe kennen. Hij is dertig en geneesheer-directeur van de instelling waar Max Koenig, Carl Hohein, juffrouw Elfie en Oscar verblijven. Lerbe is vriendelijk en voorkomend in de omgang. In zijn jeugd heeft hij hongerjaren gekend. Samen met zijn oudere broer Alexander moest Lerbe al op jonge leeftijd hard werken omdat hun vader, een verarmde dierenarts, ernstig gewond was geraakt. Beide jongens zijn ambitieus en willen maatschappelijk hogerop komen. Alexander gaat rechten studeren in Frankrijk. Friedel is onder de indruk van zijn oom Gernoth, een broer van zijn moeder.

Gernoth von Trabititz had in 1923 meegedaan aan de mislukte machtsgreep in München, maar had zich nadien weten op te werken tot een vooraanstaand NSDAP- en SS-lid. Als Friedel via oom Gernoth de kans krijgt om geneeskunde te gaan studeren, pakt hij deze ‘keizerlijke’ mogelijkheid met beide handen aan. Tijdens zijn studie vraagt Friedel in het geniep het lidmaatschap van de NSDAP aan; hij wil niet dat zijn broer en moeder ervan weten. Het was Friedel opgevallen dat iedereen die aan de opbouw van de NSDAP wilde meewerken hogerop kwam. ‘Eerst schepten leden op met hun partijboekjes, vervolgens met hun nieuwe titels: *Amtsarzt*, *Betriebsarzt*, *Ärzteführer*. Thuis vertelde ik er niets over. Van mijn schoolvriend Joschi wist ik hoelang het kon duren voor zo’n aanvraag was verwerkt. Een tot twee jaar, zei hij. Maar haal maar alvast het gouden sportinsigne, dat is heel nuttig voor de SS.’ Friedel begint zijn werkzame leven als bedrijfsarts bij Siemens.

Bij een bezoek aan het *Hauptamt für Volksgesundheit* krijgt Friedel het nieuws dat de nieuwe *Reichsgesundheitsführer* dr. Conti met de gedachte speelde dat er voor Friedel een bijzondere taak wacht. *Een streng geheime rijksaangelegenheid*. In de inrichting van Bernburg woont Friedel samen met andere artsen, en in gezelschap van dr. Karl Brandt, de eerste proefvergassing bij.

We zaten buiten; dr. Conti direct voor een kijkgat in de deur. Dr. Widmann, een ingenieur van het Kriminaltechnische Institut, bediende de hendel van de gasflessen. Iedereen verstomde: Bouhler, Brack, Brandt, Conti, maar ook de artsen die voor deze proefvergassing waren uitgenodigd. Er was alleen een zacht gesis te horen. Na een paar

minuten was er geen beweging meer in de kamer. Brandt stond als eerste op en ging naar de kleine vergaderzaal waar we die ochtend bijeen waren gekomen. Wij volgden hem wat bedremmeld. Hij en Conti hadden voor deze eerste vergassing acht zieken met injectie gedood. Een experiment om dodingsmethoden te vergelijken. Met als vraagstelling welke methode het meest humaan was.

‘Perfect georganiseerd’, zei Conti, ‘zoals altijd bij Brandt’. (...) Terwijl hij het glas hief, zei Brandt: ‘Mijne heren, dit is een mijlpaal in de geschiedenis van de geneeskunde. De pijnloze, zachte dood voor ongeneeslijk zieken. Dankzij het vernuft van onze ingenieurs en de onverschrokkenheid van onze artsen lopen wij op kop, gaan we samen de toekomst tegemoet.’

Lerbe beseft dat hij niet staat te trappelen om dit als zijn dagelijkse werk te moeten gaan doen, maar dat verandert als hij wordt aanbevolen bij de hoogleraren Heyde en Nitsche, gevestigd in een reusachtige oude villa aan de Tiergartenstraße 4, en als hij van de vele materiële voordelen hoort die hij tegemoet kan zien. Zijn bezwaren verdwijnen dan naar de achtergrond. Die verdwijnen helemaal als hij op het hoofdkantoor Anja ontmoet. Lerbe verheugt zich op een normaal leven met kinderen en een mooi huis. Hij trouwt met Anja en wordt geneesheer-directeur van een ‘euthanasiekliniek’.

In haar roman probeert Barbara Zoeke ook door te dringen tot het functioneren van de psyche van daders, zoals Lerbe. Ze maakt daarbij gebruik van de vele nazi-eufemismen waarmee de Duitse taal tijdens het Derde Rijk werd besmet om de waarheid te verbloemen. Lerbe is zich daar trouwens zelf ook van bewust: ‘We verscholen ons achter vriendelijke eufemismen. Dat maakte ons werk minder zwaar.’

Daarnaast maakt Zoeke effectief gebruik van de monologue intérieur waardoor de lezer direct inzicht krijgt in het functioneren van naziartsen, zoals Lerbe, waarbij er ook tipjes van de sluier van hun belevingen worden opgelicht. In onderstaand stukje richt Lerbe zich via een *monologue intérieur* tot de lezer.

Bijna niemand zal zich kunnen voorstellen hoe gecompliceerd mijn takenpakket is, hoeveel facetten het heeft. Hoe lastig het is om er als de baas van dit complex voor te zorgen dat alles op

rolletjes loopt. Alleen een volslagen naïeveling zou kunnen denken dat doden onze voornaamste taak is. Het vergassen gaat verbazingwekkend snel. Het zwaarste werk komt daarna: het laten verdwijnen van de lijken. Het verbranden, verassen, tot in heel kleine deeltjes laten uiteenvallen. En de lastigste taak is het creëren van een andere, fictieve werkelijkheid voor de nabestaanden. Met een natuurlijk doodsoorzaak in een gewone inrichting, een vriendelijke troostbrief, een keurig ingevulde overlijdensacte en een urn. Wanneer is iemand gestorven? Waar? Aan welke ziekte? Wat zetten we in het medisch dossier? Hoe sluit het eind van het leven aan bij het begin, een fase die alleen de naaste familie kent?

Wij schrijven het laatste hoofdstuk van hun levensverhalen, zei ik tegen mijn medewerkers. Dat laatste hoofdstuk moet vredig en bovenal geloofwaardig zijn, voor hun familie, voor echtgenoten en kinderen. Lukt dat niet, dan komt onze missie in gevaar.

Het is een schok voor Lerbe als hij vóór een vergassing plotseling geconfronteerd wordt met Max Koenig, de zwager van zijn oom Gernoth. De man die met de zus van zijn vrouw was getrouwd. Max Koenig, de oudheidkundige, die lang geleden kaarten uit Pompeii aan de moeder van Lerbe stuurde. De *Dansende faun*, of *Sappho* met het van gouddraad gehaakte mutsje. Lerbe had Koenig leren kennen op de bruiloft van oom Gernoth. Hij had hem bewonderd vanwege de toespraak die hij had gehouden. Zelfs zijn broer Alexander sprak met groot respect over hem.

Pas toen ik weer opkeek zag ik dat hij onder zijn arm, die vel over heen was, een boek vastklemde, voor zover hij dat nog kon. Mijn d-d-dagboek, fluisterde hij vrijwel onverstaanbaar. Zijn bijna zwarte ogen bliksemde opeens onverwacht heftig. Heftig van doodsangst. Ik nam het onder zijn gelige arm geklemde dagboek weg, legde het naast het dossier en handelde de gebruikelijke punten af. Hartfalen en angina met koorts, noteerde ik bij Oscar als doodsoorzaak. Mongooltjes hadden vaak hartproblemen. Infectieuze longontsteking, vulde ik in bij Max Koenig. Plausibel omdat slikken en ademen bij erfelijke sint-vitusdans een probleem werd.

Lerbe vraagt zich af of Koenig hem herkend heeft in zijn slecht verlichte kamer, met een valse

naam op het naambordje op zijn bureau. Hij ziet alleen de ongelofelijk alerte donkere ogen van Koenig, die iets fluisterde wat hij niet kon verstaan. Lerbe beseft dat hij het ook helemaal niet wil verstaan, en schrijft 30 april in de kolom voor de sterfdag. Vlug, netjes, goed leesbaar. De typiste die begin mei de troostbrief aan zijn familie zou typen, moest zijn handschrift immers kunnen ontcijferen.

Lerbe ziet dat Oscar het dijbeen van Koenig met één hand stevig vasthoudt. Met zijn vrije hand wrijft hij had snikkend de tranen uit zijn ogen. Je mag blijven, zegt hij tegen de jongen. Je mag altijd bij hem blijven. Als hij in zijn bureau een stuk chocola had gehad, dan had Lerbe het aan Oscar gegeven.

Ik besloot in de toekomst altijd een paar repen in mijn la in voorraad te houden. Ik zag de kinderen al voor me die met een stralend gezicht hun hand naar zoiets kostbaars uitstrekten. Eerst een stukje chocola en dan huppakee, weg ermee. Tenslotte hebben we toch helemaal geen hekel aan hen. We doen alleen wat noodzakelijk is, noodzakelijk voor de toekomst van Duitsland.

Lerbe kan Koenigs indringende ogen toch niet negeren.

Hij keek mij aan van heel ver weg, maar kwam onthutsend dichtbij. Jullie zullen het zwaar moeten bekopen. Een complete zin, duidelijk hoorbaar. Had hij dat echt gezegd? Of had ik hardop gedacht? Was ik aan het buikspreken?

Friedel Lerbe kreeg na de oorlog een gevangenisstraf. Op een zondag in februari 1948 beroofde Lerbe zichzelf van het leven. Een revolver had hij niet meer; hij had zijn riem genomen en zichzelf aan een verwarmingsbuis opgehangen.

Het artsenproces

De uitvoering van euthanasieprogramma Aktion T4 ging door tot de laatste dagen van de Tweede Wereldoorlog hetgeen leidde tot steeds grotere aantallen slachtoffers, waaronder inmiddels ook geriatrische patiënten, slachtoffers van bombardementen en buitenlandse dwangarbeiders die niet meer konden werken. Historici schatten dat het euthanasieprogramma Aktion T4 in alle fasen bij elkaar het leven

heeft gekost aan ongeveer 300.000 mensen. In al die fasen was Karl Brandt de leider van het programma.

Friedel Lerbe is een fictief persoon, die door zelfmoord aan zijn einde kwam. Karl Brandt komt als personage ook terloops in de roman voor, maar heeft daadwerkelijk bestaan. Hoe is het hem buiten de roman in de werkelijkheid vergaan?

Brandt was een officierszoon. In zijn jonge jaren was Albert Schweitzer, die ook uit de Elzas kwam, zijn idool en lichtend voorbeeld. Brandt werd dokter in 1928. Zijn roeping kreeg een onverwachte wending toen hij in 1932 lid werd van de NSDAP en later een aanstelling kreeg als officiële lijfarts van Hitler. Vanaf die tijd behoorde Brandt tot de hechte kring rond Hitler en was hij frequent te gast op Hitlers buitenverblijf, de Berghof.

In september 1939 werd Brandt, samen met Philipp Bouhler benoemd, als het hoofd van het Aktion T4 euthanasieprogramma. Brandt kreeg nog eens extra macht en zeggenschap toen hij in juli 1942 werd benoemd tot *Gevolmachtigd vertegenwoordiger voor de medische en zorgsector*. Vanaf dat moment was hij alleen nog aan Hitler verantwoording verschuldigd.

Karl Brandt en Adolf Hitler op de Berghof, 1942.
Bron: Wikicommon.

Op 16 april 1945, toen een doorgedraaide Hitler zich tijdens de chaos van de laatste weken van het Derde Rijk diep onder de grond had verschanst in de Führer-bunker met een dak van vijf meter dik beton boven zijn hoofd, gaf hij de Gestapo het bevel Brandt te arresteren en te executeren. Brandt had in zijn ogen hoogverraad gepleegd door zijn gezin uit Berlijn te laten vertrekken zodat zij zich aan de Amerikaanse strijdkrachten konden overgeven. Hitler verspreidde tevens het gerucht dat Brandt via zijn vrouw Anni de Amerikanen ultra-geheime documenten in handen wilde spelen. De Gestapo arresteerde Brandt, maar zijn executie werd op gezag van Himmler uitgesteld, omdat er 'nieuwe getuigenverklaringen' waren. Na Hitlers zelfmoord op 30 april 1945 werd Brandt na een interventie van admiraal Karl Dönitz vrijgelaten. Dönitz functioneerde na Hitlers dood een korte periode als zijn plaatsvervanger.

Op 7 mei 1945 ondertekende generaal Alfred Jodl in Reims de onvoorwaardelijke Duitse capitulatie. Brandt werd op 23 mei door het Britse leger onder arrest geplaatst wegens zijn rol in het Aktion T4 euthanasieprogramma. Van 9 december 1946 tot 20 augustus 1947 stond hij samen met 22 andere artsen voor een Amerikaans militair tribunaal in Neurenberg terecht op verdenking van oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid, het lidmaatschap van een criminele organisatie (de SS) en betrokkenheid bij de door naziartsen uitgevoerde experimenten op mensen.

Brandt verdedigde zich tijdens het acht maanden durende proces op verschillende manieren. In eerste aanleg deed hij dat door zijn betrokkenheid bij de ten laste leggingen volledig te ontkennen. Tegelijk cultiveerde hij het imago van de fatsoenlijke nazi. Er was door het tribunaal zo'n ongelooflijke lading aan onbetwistbaar bewijs bijeengebracht, dat de immer koele en onbewogen Brandt deze houding niet kon volhouden. Daarna koos Brandt de benadering, die ook veel andere nazi's gebruikte: 'Ik volgde bevelen', *'Befehl ist Befehl.'*

Tijdens het proces deed Brandt meermaals een beroep op zijn rotsvaste overtuigingen: 'Euthanasie is geen massamoord, maar genadedood, niets anders dan consequent doorgevoerde humaniteit.' De rechters waren van mening dat ongeacht welke persoonlijke overtuigingen Brandt er ook op

nahield, hij rechtstreeks verantwoordelijk was voor de pijn, het lijden en overlijden van de concentratiekampslachtoffers die waren geselecteerd om te worden gebruikt als proefpersonen in een lange reeks wrede medische experimenten.

Een van de voornaamste aanklagers bij het artsenproces was brigadegeneraal Telford Taylor. Hij benadrukte meermalen dat Brandt de enige van alle naziartsen was die alleen aan Hitler zelf verantwoording was verschuldigd. Hij somde een lange lijst op van onvoorstelbare, vernederende, verminkende en vaak dodelijke experimenten op weerloze mensen, zoals die met mosterdgas, brandbommen, opzettelijke besmettingen met tyfus, malaria en hepatitis, en ook blootstellingen aan hoogteziekte en bevriezing in zeewater.

Na Brandt vervolgens herinnerd te hebben aan de lange medische traditie van de Eed van Hippocrates, met inbegrip van het fundamentele beginsel 'niet schaden', begon Telford met het stellen van vragen, waaronder: 'Waren de bevroezingsexperimenten gevaarlijk?'

Brandt antwoordde: 'Ja. Omdat er soms doden vielen, waren het ongetwijfeld gevaarlijke experimenten.'

Telford vroeg daarop: 'Zou een bevel dat een ondergeschikte machtigde of opdroeg om proefpersonen te selecteren en hen te onderwerpen aan experimenten waarvan de uitvoerder wist dat deze waarschijnlijk zouden resulteren in de dood van de proefpersonen, zou een dergelijk bevel redelijk zijn?'

Brandt: 'Dat is een lastige vraag om te beantwoorden, omdat het antwoord afhangt van de geldende commandostructuur. Als Himmler dokter X de opdracht zou geven een bepaald experiment uit te voeren, is het heel goed mogelijk dat dokter X niet bereid was een dergelijk bevel uit te voeren. Als hij weigerde, zou hij zeker ter verantwoording zijn geroepen voor zijn falen. In zo'n geval – en hier moet rekening worden gehouden met het autoritaire karakter van ons regeringssysteem – moet elke persoonlijke overweging plaats maken voor het totale karakter van oorlog.'

Brandt werd tijdens het artsenproces ook medeverantwoordelijk bevonden voor het lijden en de dood van minstens 70.000 mensen in de instellingen van het euthanasieprogramma Aktion T4, waaronder bijna duizend krijgsgevangenen. De argumenten die Brandt voor zijn handelen

aanvoerde werden door de rechters verworpen als niet ter zake doende, gezien de aard en de ernst van de aanklachten en het veroorzaakte leed.

Op 19 augustus 1947 oordeelde het Militaire Tribunaal in Neurenberg dat Brandt schuldig was aan oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en het lidmaatschap van een criminele organisatie, de SS. Samen met zes andere artsen werd hij veroordeeld tot de doodstraf door ophanging.

Twee dagen na het vonnis stuurde Brandt een brief naar de autoriteiten waarin hij schreef: 'Om de betekenis van dit doodvonnis te verheffen boven het niveau van louter de uitvoering van een gerechtelijk beginsel, tot het niveau van een bewuste daad in het belang van de mensheid, ben ik uit vrije wil bereid mezelf te onderwerpen aan een medisch experiment dat geen overlevingskans biedt'. Zijn aanbod werd afgewezen.

Brandts executie vond plaats op 2 juni 1948 in de gevangenis van Landsberg am Lech, dezelfde gevangenis waar Hitler *Mein Kampf* had geschreven. Zijn laatste woorden: 'Het is geen schande om op het schavot te staan. Dit is niets anders dan een politieke wraakneming. Ik heb mijn vaderland gediend, zoals anderen vóór mij.'

Literatuur

Albigaard, Andreas. Sociaal Darwinisten verklaarden de armen de oorlog. *Historia*, 15 januari 2024. Bonnier Publications International, Kolbotn Noorwegen.

Binding, Karl en Alfred Hoche. *Allowing the Destruction of Life Unworthy of Life. Its Measure and Form*. Policy Intersection Research Centre PIRC. Suzeteo Enterprises, Greenwood (WI) 2015. Dit is een nieuwe vertaling in het Engels, gevolgd door de originele Duitse tekst.

Farber, Steven A. U.S. Scientist's Role in the Eugenics Movement (1907-1939): A Contemporary Biologist's Perspective. *Zebrafish*, 2008 Dec; 5(4): 243-245.

Hitler, Adolf. *Mijn strijd*. Amsterdam: Prometheus, 2023. Vertaald door Mario Molegraaf. Van inleidingen, commentaar en annotaties voorzien door Willem Melching.

Kühl, Stefan. *The Nazi connection - Eugenics, American racism, and German National Socialism*. New York: Oxford University Press, 1994.

Lifton, Robert Jay. *The Nazi Doctors* (Revised Edition): Medical Killing and the Psychology of Genocide. Basic Books, 2e druk 2017.

Schmidt, Ulf. *Karl Brandt – The Nazi Doctor: Medicine and Power in the Third Reich*. Camden: Bloomsbury Academic, 2008.

Slaa, Robin te. Eugenetica: een gezond en zuiver volk. *Historisch Nieuwsblad*, 9 oktober 2023.

Website van het United States Memorial Holocaust Museum: <https://www.ushmm.org/>

Website Eugenics Archive: <https://www.ushmm.org/>

Website Cold Spring Harbour Laboratory: <https://www.cshl.edu/>

Whitman, James Q. *Hitler's American Model. The United States and the Making of Nazi Race Law*. Princeton: Princeton University Press, 2018.

Zoeke, Barbara. *Het uur van de specialisten*. Amsterdam: Cossee, 2017

Zon, Djamila. *Aktion T4: leerschool voor de holocaust*. Website Geschiedenisbeleven.nl